

H. Glenn Penny. *Im Schatten Humboldts. Eine tragische Geschichte der deutschen Ethnologie*. München: C. H. Beck, 2019. 287 s. ISBN 978-3-406-74128-9

„Většina německých etnologů si neuvědomuje originalitu své etnografické tradice, která zformulovala základní rozdíl mezi etnografií a etnologií, vytyčila národnostní rozmanitost světa (Völkervielfalt) jako jejich předmět a vytvořila pojmy, jimiž jsou tato studia označována i dnes, o více než dvě století později.“ (Vermeulen, *Before Boas* 2015: 28) Pro současný stav německojazyčné etnologie je příznačné, že autorem tohoto konstatování je nizozemský (tedy neněmecký!) etnolog Han F. Vermeulen a že bylo zformulováno v angličtině (a ne v němčině!). Je politováníhodnou skutečností, že mnozí němečtí historici oboru i jeho další představitelé dnes skutečně „pozapomněli“ na mezinárodní význam vlastní badatelské tradice.

Jsou to tak zejména zahraniční autoři, kteří se tu a tam osmělují traktovat německojazyčnou etnologii i jiným způsobem a kteří se o ní dokonce občas odvažují vyslovovat i veskrze pozitivní soudy. V případě recenzované knihy amerického historika H. Glenna Pennyho je čtenář konfrontován jak s neskrývaným obdivem ke kolosální a v mnohém jedinečné tradici německé etnologie, tak s její jaksí povinnou kritikou z pozice morálních soudů dneška. Motivací k sepsání recenzované knihy o údajně „tragických dějinách německé etnologie“ bylo – dle

vlastních slov autora – „pochopit, proč tolik Němců ve druhé polovině 19. století zakládalo a podporovalo četná etnologická muzea“ (s. 234). Je neoddiskutovatelnou skutečností, že tato etnologická muzea patřila na konci 19. století k největším sbírkovým muzeím na světě, a to, jak sám Penny přiznává, „daleko před muzei v Anglii, Francii a USA“ (s. 233). Zvláštní pozici mezi nimi zaujímalo Královské etnologické muzeum v Berlíně (Königliches Museum für Völkerkunde), které bylo založeno roku 1873, otevřeno 1886 a v současnosti nese název Etnologické muzeum (Ethnologisches Museum). Jeho zakladatelem a dlouholetým ředitelem byl nestor německé a světové etnologie Adolf Bastian.

Schraňujíc více než půl milionu objektů z celého světa, patří berlínské Etnologické muzeum dodnes k největším a nejvýznamnějším muzeím svého druhu. Adolf Bastian muzeum nejen založil, vyvinul pro něj i originální muzeální koncepci, jejíž důležitou součástí bylo organizované sběratelství s cílem co nejúplněji zdokumentovat lidské kultury. Muzeum mělo v Bastianově pojetí představovat vědeckou instituci kumulující znalosti o lidských dějinách a dále mělo být místem archivace sbírek jedinečných kulturních artefaktů. Bastian si uvědomoval, že všechny předměty vytvořené člově-

kem jsou svého druhu historickými texty, které vypovídají o světonázoru lidí, kteří je vyrobili a používali. Tyto materiální artefakty vnímal jako „projevy kolektivního ducha“ (Volksgeist) a považoval je za důležité pro rozpoznání formativních idejí, které se za nimi skrývaly. Čím více informací o původu a kulturních funkcích předmětu bylo k dispozici, tím větší měly podle něj vědeckou hodnotu. Kromě předmětů běžné potřeby se soustředil také na věci, které byly podle jeho soudu nejvíce ohroženy zánikem. A skutečně, mnohé objekty, které se mu podařilo získat pro své muzeum, jsou jedinými doklady o lidech, kteří žili na určitém místě v určité době (s. 249). Bastianem založené muzeum bylo až do počátku 20. let 20. století též vedoucím pracovištěm, ve kterém se vzdělávalo mnoho německých etnologů.

Inspirací pro Bastianovu sběratelskou praxi byl Alexandr von Humboldt, od něhož převzal induktivní metodu sběru dat i myšlenku, že proces poznání lze nejefektivněji realizovat prostřednictvím badatelských expedic. Na zahraničních cestách Bastian strávil celkem 25 let svého života. V mnoha ohledech byl samotář, nikdy necestoval s přáteli, ve skupině nebo jako vedoucí či člen výpravy (tuto vlastnost sdílel se zakladatelskou postavou německojazyčné akademické Volkskunde, Wilhelmem Heinrichem Riehlem). Během svých expedic usiloval o sběr pokud možno co nejvíce

informací o všech národech světa, neboť rozmanité lidské kultury byly pro něj jen variance jediného tématu. Propagoval a realizoval studium lidských kultur a dějin ve všech jejich variantách, přičemž stavěl na předpokladu, že mezi lidmi neexistují žádné vrozené mentální rozdíly. S tímto přístupem logicky souviselo jeho odmítání dobových rasových teorií.

Úkoly etnologie spatřoval ve srovnávacím přehledu etnických projevů všech lidských skupin, a to včetně obyvatel Evropy. V tomto smyslu ho je možné označit i za jednoho z anticipátorů „evropské etnologie“. Dělení lidstva na kulturní a primitivní národy pro něj bylo stejně tak „naprosto vyloučeno“ (s. 107), jako tomu bylo již u jeho významného předchůdce Johanna Gottfrieda Herdera. Připomeňme si v této souvislosti slova tohoto myslitele: „Nesmyslně pyšný by byl nárok, že by obyvatelé všech světadílů musili býti Evropany, aby šťastně žili: neboť stali bychom se my sami tím, čím jsme, mimo Evropu? Ten, kdo nás usídlil zde, usídlil jiné onde a dal jim totéž právo na požitek z pozemského života.“ (Herder, *Vývoj lidskosti* 1941: 154) Byly to právě tyto a obdobné myšlenky německého osvícenství, z nichž se zrodila etnologie jakožto samostatná vědecká disciplína (srov. Vermeulen 2015), disciplína mající za úkol studovat lidskou kulturu ve všech jejích variantách. Pro Bastiana byla tato nová věda, kterou definoval jako „vědu

o člověku z hlediska jeho vztahů k přírodě a dějinám“ (Fiedermutz-Laun, Adolf Bastian und die Begründung der deutschen Ethnologie im 19. Jahrhundert, In: *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 9/1986: 172), dokonce vědou „kardinální“ („die entscheidende Wissenschaft“ – Penny 2019: 35). Jak libě znějí dnes tato slova v situaci, kdy etnologie jakožto autonomní akademická disciplína ve střední Evropě prakticky zaniká...

Bastian své myšlenky formuloval v desítkách knih, kterým se od odborné veřejnosti dostalo již za jeho života nestejněho přijetí. Celoživotní námět jeho uvažování, vysledovatelný v řadě jeho textů, spočíval v objasnění souvislosti mezi tím, co nazýval „elementární ideje“ (Elementargedanken) a „etnicky partikulární ideje“ (Völkergedanken), a dále ve specifikaci „geografických provincií“ (budoucích „kulturních areálů“). Z muzeologického hlediska hledal způsob, jak geograficky uspořádat etnografické sbírky, aby se staly rozhodujícím mechanismem pro vytvoření „Gedankenstatistik“, tedy souhrnu kulturních idejí ve všech jejich historických a zeměpisných realizacích. Měly to být právě rozsáhlé etnologické sbírky, které měly umožnit porozumění tomu, jak „myšlení národů“, tj. různé kulturní a etnické projevy myšlení, vycházelo z „elementárních myšlenek“ nebo základních myšlenkových vzorců, jak se lidé přizpůsobovali svému prostředí a konkrétnímu historickému vývoji v geografických prostorech (s. 78).

Za účelem co nejefektivnějšího shromažďování co nejvíce exponátů vybudoval Bastian celosvětovou síť pomocníků, kteří jeho muzeum zásobili sbírkovými předměty, a zároveň zavedl systém rychlých a cílených výprav do krizových oblastí, kde kultury procházely náhlými a radikálními otřesy. Během svých četných expedic navštívil mnohé oblasti světa, zvláštní význam pro etnologický výzkum však přikládal severozápadnímu pobřeží Britské Kolumbie. Exponáty z Britské Kolumbie se v Bastianově muzeu na podzim roku 1884 zabýval jeho nejvýznačnější žák a spolupracovník Franz Boas. Boas zde pracoval jako asistent na částečný úvazek a práce s předměty z Britské Kolumbie vedla k jeho přání tuto oblast osobně navštívit a etnograficky prozkoumat. Během svých vlastních sběratelských cest si Boas od Bastiana osvojil schopnost trávit delší čas v komunitách ještě před vlastním jednáním o nákupu nebo výměně předmětů a po jejich získání zde o nich dále shromažďoval relevantní informace (s. 87).

V tomto kontextu lze odkázat na Boasova životopisce, Douglase Cola, který cituje Boasovy úvahy týkající se jeho formativních let strávených v berlínském muzeu, kdy jeho řediteli Bastianovi pomáhali čtyři pomocníci, každý s určitou regionální specializací. Boas se doslova vyznal z toho, že bylo jeho „štěstím pracovat v inspirujícím prostředí Královského etnografického muzea

v Berlíně“, „v úzkém přátelství“ se svými tehdejšími kolegy (Cole, *Franz Boas* 1999: 96). Na tom, že Boas nakonec sehrál v análech antropologie a etnologie větší roli než jeho berlínští soupeřníci, mělo bezpochyby velkou zásluhu jeho přesídlení do Spojených států.

Amerika byla v poslední třetině 19. století otevřeným akademickým polem, ochotným absorbovat nadané, pilné a jistě také ctižádostivé zahraniční talenty. Když Boas v debatách s americkými kolegy obhajoval Bastianovu koncepci konfigurace kolektivních idejí v „geografických provinciích“ a prosazoval induktivní metody pro jejich vymezení, zaujímal tím stanovisko, které bylo v té době v USA neobvyklé. V Německu by ovšem nevzbudilo zvláštní pozornost. Proto po vlně vědeckých úspěchů, která vyvrcholila v roce 1900 Boasovým téměř jednomyslným zvolením do Národní akademie věd, skromně poučil svoji matku v jednom ze svých dopisů, aby si nemyslela, že je „velký“ vědec, neboť zde v Americe je velmi snadné „náležet mezi přední antropology“ (s. 88–89). Penny proto střídmě hodnotí Boasovu postavu slovy: „Historici antropologie často označují Boasovu práci za výjimečnou. Z hlediska německé etnologie, která ho stvořila, však nebylo nic výjimečného ani na jeho metodách, ani na jeho cílech.“ (s. 86)

Konkurence o pracovní místa v německých muzeích byla tehdy

obrovská. Boas byl jen jedním z inteligentních, pilných a talentovaných mladých mužů, které kolem sebe „rybář duší“ (s. 87) Bastian shromáždil. Pro své muzeum získal ale i další kvalitně vyškolené mladé badatele, kteří byli zapálení pro svoji práci a spokojili se s relativně skromným platem. Některým z jeho spolupracovníků a následovníků je v Pennyho práci věnována detailnější pozornost. V souvislosti s proměnou muzeální práce po smrti Bastiana až do období po druhé světové válce je věnována pozornost především Felixovi von Luschan a Franzi Termerovi.

Až v závěrečných pasážích knihy (s. 233nn.) čtenář pochopí, že Pennyho vlastně nejde výlučně o Bastiana, dějiny německé etnologie či o etnologická muzea jakožto specifické instituce vědění. Aktuální otázka, na kterou je v souvislosti se zmíněnými kontexty podle autora třeba naléhavě hledat odpověď, zní: Co by se mělo s těmito rozsáhlými etnografickými sbírkami udělat dnes? Zde se Penny stává poněkud laciným aktivistou, který prostřednictvím morálních soudů dneška neváhá zpětně soudit minulost. Nesklouzává jen k lacinému ideologicky motivovanému komentování diskuzí o původu sbírek a o tom, do jaké míry jsou či nejsou zatíženy skrytou historií koloniální minulosti Německa. Vyjadřuje se i k diskuzím o začlenění dnešního Etnologického muzea

do „supermuzea“ (Universalmuseum) „Humboldtovo fórum“, které bylo před nedávnem umístěného do nově vybudovaného Berlínského zámku. Vadí mu, kolik finančních prostředků bylo vyčleněno na opětovnou výstavbu zámku i na další účely spojené s provozem muzea, a naopak lituje, že tyto finance nebyly vynaloženy jiným způsobem. Nezakryté se tak ocitá na vratké půdě nejrůznějších zájmových skupin, které nepokrytě instrumentalizují etnologické sbírky a jejich historii pro své vlastní ideologické a ekonomické zájmy.

V tomto kontextu Penny souzní s názory, podle nichž by „bylo třeba uvolnit finanční prostředky na výzkum sbírek, aby se zjistilo, které předměty byly získány oprávněně a které ne, a které by tedy měly být z logických a morálních důvodů vráceny potomkům lidí, kteří je vytvořili“ (s. 259). Návrh způsobu „jak překonat tragickou historii berlínského etnologického muzea“ podle něj spočívá v ustavení nových „pracovních vztahů“, které budou spočívat v přizvání „domorodých expertů“ k muzeální práci. V tomto kroku údajně spočívá „budoucnost etnologických muzeí v Německu“, která „vyžaduje otevřenost vůči kulturním rozdílům a přesnou znalost historie sbírek“. Teprve „díky kombinaci

současných technologií, nových forem komunikace, prezentace a reprodukce nových informací, které do muzeí přinášejí domorodí přispěvatelé, a nové generace kurátorů a ředitelů, kteří jsou ochotnější spolupracovat s těmito domorodými skupinami a méně trvají na střežení a skrývání sbírek a jejich historie, mají muzea potenciál, možná poprvé, dosáhnout značné části humboldtovských cílů, které motivovaly jejich založení. Poprvé po velmi dlouhé době mají možnost realizovat část Bastianovy vize“ (s. 262). Touto přesmyčkou autor ve finále interpretuje odkaz velikánů oboru, kteří by, podle jeho úsudku, takovéto řešení bezpochyby uvítali. A díky tomu by německá etnologie měla možnost nejen překonat své „tragické dějiny“, ale i vystoupit z „Humboldtova stínu“ (!).

Zájemce o komplexnější pochopení Bastianova vědeckého odkazu – kupříkladu jeho teorie elementárních a kolektivních idejí (Elementar- und Völkergedanken) – by však měl sáhnout po jiných pracích (doporučit lze kupříkladu monografii Annemarie Fiedermutz-Laun *Der Kulturhistorischen Gedanke bei Adolf Bastian*, 1970), nejlépe po těch, jichž je Bastian sám autorem.

Petr Lozoviuk (FF ŽČU, Plzeň)